

Sygn. akt II CSK 371/18

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 10 stycznia 2019 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Henryk Pietrkowski (przewodniczący)

SSN Anna Owczarek

SSN Karol Weitz (sprawozdawca)

w sprawie z powództwa R. F.

przeciwko M. F.

przy udziale Rzecznika Praw Obywatelskich i Prokuratora Prokuratury Regionalnej
w Ł.

o ustalenie zmiany płci metrykalnej,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej

w dniu 10 stycznia 2019 r.,

skargi kasacyjnej Prokuratora Prokuratury Regionalnej w Ł.

od wyroku Sądu Apelacyjnego w (...)

z dnia 15 grudnia 2017 r., sygn. akt I ACa (...),

oddala skargę.

UZASADNIENIE

Powód R. F. wystąpił z powództwem przeciwko M. F. o ustalenie zmiany płci metrykalnej z męskiej na żeńską. Udział w sprawie wzięli Rzecznik Praw Obywatelskich i Prokurator Okręgowy w S.

Wyrokiem z dnia 9 lutego 2017 r. Sąd Okręgowy w S. oddalił powództwo.

Sąd ustalił, że pozwany M. F. jest ojcem powoda. Matka powoda – K. F. – zmarła w dniu 9 stycznia 2016 r. Powód w dniu 12 stycznia 1985 r. zawarł w Ł. związek małżeński z M. K., która po ślubie przyjęła nazwisko męża. Małżeństwo to zostało rozwiązane przez rozwód, bez orzekania o winie, wyrokiem Sądu Okręgowego w K. z dnia 29 grudnia 2014 r. W dacie orzekania rozwodu dwaj synowie powoda byli niepełnoletni. Mocą wyroku rozwodowego wykonywanie władzy rodzicielskiej nad nimi powierzono powodowi, ograniczając władzę rodzicielską matki wyłącznie do współdecydowania o istotnych sprawach dzieci.

Powód jest ojcem sześciorga dzieci – trzech córek i trzech synów. W chwili złożenia powództwa tylko najmłodszy syn powoda – T. F., urodzony w dniu 22 marca 2003 r. – był niepełnoletni. Powód mieszka we wsi T., gmina O., powiat k., województwo (...) Mieszka w jednym domu z byłą żoną, lecz prowadzą odrębne gospodarstwa domowe. Wspólnie z powodem mieszkają dwaj synowie: niepełnoletni T. F. i pełnoletni M. F. Powód jest rencistą z uwagi na przebyty w 1990 r. wypadek w rolnictwie. Przeszedł także udar. Orzeczeniem Miejskiego Zespołu ds. Orzekania o Niepełnosprawności w K. z dnia 10 stycznia 2014 r. został zaliczony na stałe do umiarkowanego stopnia niepełnosprawności. Od dnia 1 kwietnia 2014 r. pozostaje pacjentem Specjalistycznego Psychiatrycznego Zespołu Opieki Zdrowotnej w Ł. Przychodni Zdrowia Psychicznego i Patologii Współżycia z powodu rozpoznania u niego transseksualizmu. Od grudnia 2014 r. poddawany jest terapii hormonalnej. Źródłem utrzymania powoda jest renta chorobowa w wysokości 1 400 zł miesięcznie. Nie utrzymuje kontaktów z pełnoletnimi córkami i trzecim pełnoletnim synem. Do dnia zamknięcia rozprawy nie podał imion, nazwisk i adresów córek oraz syna, który z nim nie mieszka, kwestionując w pismach procesowych konieczność udziału w sprawie w charakterze pozwanych innych osób niż jego ojciec.

Sąd Okręgowy, podzielając pogląd, że w sprawie o ustalenie zmiany płci metrykalnej występuje – po stronie pozwanej – bierne współuczestnictwo konieczne rodziców powoda, nierozwiedzonego małżonka powoda i jego dzieci (art. 72 § 2 k.p.c.), stwierdził, że w sprawie po stronie pozwanej nie występują wszyscy konieczni współuczestnicy i na tej podstawie oddalił powództwo.

Apelacje od wyroku z dnia 9 lutego 2017 r. wnieśli powód i Rzecznik Praw Obywatelskich.

Sąd Apelacyjny w (...) uwzględniając apelacje wyrokiem z dnia 15 grudnia 2017 r. zmienił zaskarżony wyrok w ten sposób, że ustalił, iż R. F., urodzony w dniu 8 marca 1962 r. w P. jako syn M. i K. z domu B., którego urodzenie zostało zarejestrowane w Urzędzie Stanu Cywilnego w P. za nr (...), jest płci żeńskiej (kobieta).

Sąd Apelacyjny, oceniając, czy w sprawie występuje współuczestnictwo bierne konieczne dzieci powoda, uznał, iż w sprawie przedmiotem sporu nie są prawa i obowiązki członków rodziny powoda, lecz ustalenie jego płci, ujawnionej wyłącznie w jego akcie urodzenia. Poczucie przynależności do danej płci może być uznane za dobro osobiste (art. 23 k.c.) i jako takie podlega ochronie także w drodze powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.). Podstawą takiego powództwa jest interes prawny transseksualisty w uzyskaniu obiektywnej ochrony wobec niepewności stanu prawnego, wynikającego z jego trwałego poczucia przynależności do innej płci, niezgodnej z aktem stanu cywilnego. Z istoty spornego stosunku prawnego nie wynika więc współuczestnictwo konieczne rodziców powoda i jego dzieci. Wyrok ustalający płeć rodzica nie stanowi podstawy do dokonania wzmianki dodatkowej w akcie urodzenia dziecka urodzonego przed uprawomocnieniem się tego wyroku. Wyrok ten nie wpływa też na zakres praw rodzicielskich. Prawa i obowiązki dziecka wobec rodziców i rodziców wobec dziecka są takie same bez względu na płeć dziecka i bez względu na płeć jego rodzica. Wydanie wyroku o ustaleniu płci nie wpływa więc na stosunki prawne między rodzicem a dzieckiem – w aktach urodzenia dzieci osoby, która ustaliła płeć na podstawie art. 189 k.p.c., nie zachodzą bowiem żadne zmiany. Tym samym po stronie dzieci powoda brak interesu prawnego w uzyskaniu określonego rozstrzygnięcia. Po ich stronie może występować interes faktyczny, jednak nie może on stanowić podstawy przyznania im legitymacji biernej w postępowaniu. W procesie o ustalenie pozwanymi mogą być wyłącznie osoby, które mają interes prawny w rozstrzygnięciu sądu. Dzieci powoda w niniejszej sprawie nie są więc legitymowane biernie, wobec czego tym bardziej nie mogą być także uznane za biernych współuczestników koniecznych.

W sprawach o ustalenie, rozstrzyganych w trybie procesowym, niezbędne jest występowanie strony pozwanej. Sąd Apelacyjny podzielił pogląd, że pozwanymi w sprawie o ustalenie płci transseksualisty powinni być jego rodzice. Przemawia za tym okoliczność, że rodzice są wpisani w akcie urodzenia osoby (powoda), której płeć jest w nim oznaczona. Wyrok ustalający płeć jest podstawą do wprowadzenia do tego aktu dodatkowej wzmianki. Nie ma więc wątpliwości co do istnienia po stronie rodziców interesu prawnego w występowaniu w sprawie o ustalenie płci ich dziecka (powoda) jako odmiennej od metrykalnej.

Sąd Apelacyjny wskazał, że w orzecznictwie Sądu Najwyższego została przesądzona kwestia dopuszczalności dochodzenia w procesie ustalenia płci na podstawie art. 189 k.p.c. Podkreślił, że ustalenie płci w drodze orzeczenia sądowego nie może opierać się jednak wyłącznie na poczuciu danej osoby o przynależności do określonej płci. Poczucie to i jego znaczenie w systemie identyfikacji płci może być rozstrzygane na płaszczyźnie prawnej tylko po dokonaniu rozważań na płaszczyźnie medycznej, wobec czego splot szeregu czynników determinujących płeć człowieka wymaga wyjaśnienia w kontekście wiedzy lekarskiej.

Sąd Apelacyjny, podzielając ustalenia faktyczne Sądu Okręgowego, ponadto ustalił, że szczegółowe badania seksuologiczne, psychologiczne oraz psychiatryczne potwierdziły rozpoznanie transseksualizmu u powoda i wykluczyły współistnienie zaburzeń psychicznych i cech niedorozwoju umysłowego lub zaburzeń osobowości. Na tej podstawie stwierdził, że powód jest osobą, u której występuje trwałe poczucie przynależności do płci żeńskiej, czyli odmiennej od tej, którą wpisano w jego akcie urodzenia. Przyjął, że uzasadniało to uwzględnienie powództwa o ustalenie zmiany płci zgodnie z art. 189 k.p.c. Nie sprzeciwiało się temu – w ocenie Sądu – dobro małoletniego syna powoda. Żadna ze stron oraz biorący udział w sprawie prokurator i Rzecznik Praw Obywatelskich nie podnosili tego, żeby dobro małoletniego T. F. mogło być zagrożone. Sąd Apelacyjny nie widział także potrzeby badania tej kwestii z urzędu. Przyjął, że w interesie małoletniego jest doprowadzenie do sytuacji, w której płeć rodzica znajdująca odzwierciedlenie w jego dokumentach tożsamości będzie odpowiadała płci przez niego odczuwanej, zgodnie z którą zresztą na co dzień funkcjonuje.

Skargę kasacyjną od wyroku z dnia 15 grudnia 2017 r. wniósł Prokurator Regionalny w Ł. Zarzucił naruszenie art. 189 i art. 73 § 2 k.p.c. Wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku, zniesienie postępowania przed Sądem Apelacyjnym w (...) i przekazanie sprawy temu Sądowi do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Naruszenie art. 189 k.p.c. w ocenie skarżącego polegało na błędnym uznaniu przez Sąd Apelacyjny, że dzieci powoda – osoby dochodzącej w postępowaniu rozpoznawczym ustalenia przynależności do płci – nie posiadają interesu prawnego w takiej sprawie, a naruszenie art. 73 § 2 k.p.c. na tym, że Sąd ten uznał za dopuszczalne rozpoznanie sprawy o ustalenie przynależności do płci z powództwa osoby posiadającej dzieci bez ich udziału, podczas gdy istniejące w takiej sytuacji współuczestnictwo jednolite uzasadniało rozpoznanie sprawy z ich udziałem, co w konsekwencji doprowadziło do nieważności postępowania w drugiej instancji.

Kluczowe znaczenie dla oceny zarzutów kasacyjnych ma przesądzenie tego, jaki – w obowiązującym stanie normatywnym – jest prawidłowy kształt podmiotowy postępowania sądowego, w którym ma nastąpić ustalenie zmiany płci metrykalnej (prawnej), tj. czy postępowanie to musi być prowadzone z udziałem dzieci osoby, która chce uzyskać rozstrzygnięcie w tym przedmiocie. Konkretnie chodzi o to, czy w sprawie z powództwa osoby dochodzącej ustalenia zmiany swojej płci po stronie pozwanej konieczny jest udział (także) dzieci tej osoby. W dotychczasowym orzecznictwie Sądu Najwyższego w tym zakresie wyrażony został pogląd, że istota więzi prawnych między transseksualistą występującym o ustalenie przynależności do płci a jego małżonkiem i dziećmi decyduje nie tylko o koniecznym charakterze współuczestnictwa między tymi osobami (art. 72 § 2 k.p.c.), ale również o jego kwalifikowanej, jednolitej postaci (art. 73 § 2 k.p.c., wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 grudnia 2013 r., I CSK 146/13, OSNC-ZD 2015, nr B, poz. 19).

Współuczestnictwo konieczne polega na tym, że w procesie konieczny jest – po stronie powodowej (współuczestnictwo konieczne czynne) lub po stronie pozwanej (współuczestnictwo konieczne bierne) – łączny udział określonych podmiotów (por. art. 72 § 2 i art. 195 § 1 i 2 k.p.c.). Konieczność łącznego udziału tych podmiotów w sprawie w charakterze powodów albo pozwanych może wynikać

z istoty spornego stosunku prawnego, gdy sama istota tego stosunku, stanowiącego przedmiot procesu, wskazuje na konieczność łącznego występowania uprawnionych lub zobowiązanych podmiotów, tj. na istnienie ich łącznej legitymacji procesowej, lub z przepisu ustawy, gdy niezależnie od istoty stosunku prawnego ustawa wskazuje na konieczność współwystępowania określonych podmiotów w procesie. Podłożem współuczestnictwa koniecznego wynikającego z istoty spornego stosunku prawnego są sytuacje, w których występująca między podmiotami więź w relacji do przedmiotu procesu jest tego rodzaju, że sąd może rozstrzygać o nim tylko wtedy, gdy każdy z tych podmiotów uczestniczy w procesie w charakterze strony.

W obrębie szeroko zdefiniowanego w art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (jedn. tekst: Dz. U. z 2018 r., poz. 2224 ze zm., dalej jako: „p.a.s.c.”) stanu cywilnego, stanowiącego sytuację prawną osoby wyrażoną przez cechy indywidualizujące osobę, kształtowaną przez zdarzenia naturalne, czynności prawne, orzeczenia sądów lub decyzje organów, stwierdzoną w akcie stanu cywilnego, wyróżnić można sytuację osoby w rodzinie (pokrewieństwo, małżeństwo) i jej sytuację osobistą (imię, nazwisko, wiek, płeć). Na sytuacja prawną osoby w rodzinie składają się jej prawa względem innych osób w rodzinie, mające charakter wzajemny, podczas gdy na jej sytuację osobistą składają się prawa, które nie mają charakteru wzajemnego, lecz indywidualny, tj. w ich funkcjonowaniu interes ma tylko dana osoba, jako podmiot tych praw. Do drugiej kategorii praw, tworzących sytuację osobistą osoby, należy prawo do płci, tj. prawo do identyfikowania jej jako kobiety albo mężczyzny.

Charakter praw osobistych, w tym prawa do płci, przesądza o tym, że interes w ustaleniu płci lub ustaleniu jej zmiany ma wyłącznie podmiot tego prawa. Inaczej mówiąc, skoro zainteresowanym w funkcjonowaniu takiego prawa jest tylko podmiot tego prawa, to rozstrzyganie o płci lub jej zmianie powinno następować wyłącznie z udziałem tego podmiotu. Ewentualny wzgląd na dobro innych osób, w szczególności dzieci osoby dochodzącej stwierdzenia zmiany płci, może mieć jedynie znaczenie materialnoprawne, tj. dotyczy sfery zbadania zasadności żądania (por. uzasadnienie postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 22 marca 1991 r., III CRN 28/91, nie publ.) i nie stanowi o potrzebie udziału we właściwym

postępowaniu tych osób (odmiennie Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 6 grudnia 2013 r., I CSK 146/13, OSNC-ZD 2015, nr B, poz. 19), podobnie jak wzgląd na dobro wspólnych małoletnich dzieci małżonków może wpływać na ocenę zasadności żądania rozwodu (art. 56 § 2 k.r.o.), lecz nie uzasadnia ich udziału w procesie rozwodowym po którejś ze stron.

Obowiązujący system prawny nie zawiera przepisów, których przedmiotem byłaby wprost regulacja – od strony proceduralnej – drogi, na której zainteresowany podmiot mógłby uzyskać rozstrzygnięcie stwierdzające zmianę płci. Podjęta swego czasu próba wprowadzenia takiej regulacji zakończyła się niepowodzeniem (por. w tym zakresie uchwaloną w dniu 10 września 2015 r. ustawę o uzgodnieniu płci, która nie weszła do porządku prawnego; tekst dostępny na stronie www.sejm.gov.pl, VII kadencja). Orzecznictwo odrzuciło możliwość korzystania w tym zakresie z instytucji sprostowania aktu stanu cywilnego (art. 35-36 p.a.s.c., zob. mającą moc zasady prawnej uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 22 czerwca 1989 r., III CZP 37/89, OSNCP 1989, nr 12, poz. 188), do którego dochodzi w postępowaniu nieprocesowym. Wobec niemożności rozpatrywania sprawy o ustalenie zmiany płci w postępowaniu nieprocesowym, które konstrukcyjnie może być prowadzone także z udziałem tylko jednego uczestnika, na innej podstawie (art. 13 § 1 zdanie pierwsze k.p.c.), Sąd Najwyższy wskazał na dopuszczalność wykorzystania w tym względzie powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c., por. postanowienie z dnia 22 marca 1991 r., III CRN 28/91, nie publ.), rozstrzygając problem wynikający z zasady dwustronności procesu (por. uchwałę z dnia 25 lutego 1978 r., III CZP 100/77, OSPiKA 1983, nr 10, poz. 217) przez wskazanie, że pozwanymi w takim wypadku powinni być rodzice osoby dochodzącej ustalenia zmiany płci (por. uchwałę z dnia 22 września 1995 r., III CZP 118/95, OSNC 1996, nr 1, poz. 7), i przyjmując założenie, iż wyrok ustalający zmianę płci działa *ex nunc* i może stanowić podstawę do ujawnienia tej okoliczności w akcie urodzenia powoda w formie wzmianki dodatkowej (art. 24 p.a.s.c., por. postanowienie z dnia 22 marca 1991 r., III CRN 28/91, nie publ.).

Przyjęte w judykaturze rozwiązanie jest próbą znalezienia drogi realizacji ochrony prawnej w zakresie ustalenia zmiany płci w warunkach luki prawnej przez wykorzystanie w tym celu założeń powództwa o ustalenie (art. 189 k.p.c.)

i konieczne dostosowanie do konstrukcji procesu jako postępowania dwustronnego. Wskazanie rodziców jako osób mających występować po stronie pozwanej – stanowiące pewną jedynie analogię do zasad rządzących postępowaniami procesowymi ze stosunków rodzinnych (art. 425-458 k.p.c. w związku z właściwymi przepisami kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, por. uzasadnienie uchwały z dnia 22 września 1995 r., III CZP 118/95, OSNC 1996, nr 1, poz. 7) – nie jest przejawem założenia, że rodzice osoby dochodzącej ustalenia zmiany płci są prawnie zainteresowani sposobem realizacji prawa do płci przez ich dziecko, lecz służy wyłącznie temu, aby formalnie dochować zasady dwustronności procesu. Występowanie rodziców w charakterze pozwanych w sprawie z powództwa ich dziecka o ustalenie zmiany jego płci nie oznacza, że bez ich udziału nie można by rozstrzygnąć w tej sprawie z powodu ich powiązania z przedmiotem procesu, lecz jedynie to, że dzięki temu sprawa ta może być rozstrzygnięta w procesie jako takim. Takie samo uzasadnienie ma rozwiązanie zakładające, że w razie śmierci rodziców powództwo o ustalenie zmiany płci powinno być wytoczone przeciwko kuratorowi ustanowionemu przez sąd (por. uzasadnienie uchwały z dnia 22 września 1995 r., III CZP 118/95, OSNC 1996, nr 1, poz. 7).

Przy takim założeniu jest oczywiste, że rozważanie, czy – oprócz rodziców osoby dochodzącej ustalenia zmiany płci – bierną legitymację procesową w sprawie mają (także) dzieci tej osoby, jest bezprzedmiotowe. Przyjęcie, że dzieci mają taką legitymację, oznaczałoby jedynie podmiotowe rozszerzenie rozwiązania dotyczącego rodziców jako pozwanych, do czego nie ma żadnej potrzeby, skoro – dla dopełnienia wymagań zasady dwustronności procesu – wystarczające jest poprzestanie na tym, że powództwo zostanie wytoczone przeciwko rodzicom, a w wypadku ich śmierci – przeciwko kuratorowi. Wybór w rozpatrywanej sytuacji rodziców, a nie dzieci osoby dochodzącej ustalenia zmiany płci ma uzasadnienie w tym, że wyrok uwzględniający powództwo o ustalenie ma stanowić podstawę ujawnienia zmiany płci jedynie w akcie urodzenia powoda, w którym wpisani są jego rodzice, a nie dzieci (art. 60 p.a.s.c.). Ubocznie należy wskazać, że – podobnie jak to jest również w przypadku rodziców – dzieci osoby dochodzącej ustalenia zmiany jej płci nie mają związku z przedmiotem procesu. Przedmiotem tym jest prawo do płci ich rodzica, a nie stosunki rodzicielstwa zachodzące między nimi

a ich rodzicem. Istota więzi prawnych między osobą, która dochodzi ustalenia zmiany płci, a jej dziećmi, nie może więc nie tylko być źródłem ich biernego współuczestnictwa koniecznego w procesie o takie ustalenie, lecz nie jest nawet źródłem ich biernej legitymacji procesowej w tym procesie.

Trafne było założenie przyjęte przez Sąd Apelacyjny w zaskarżonym wyroku, że proces o ustalenie zmiany płci powoda mógł się toczyć z udziałem ojca powoda. Dzieci powoda, nie posiadając biernej legitymacji procesowej, nie mogły wystąpić w charakterze biernych współuczestników koniecznych. Zarzuty podniesione w skardze kasacyjnej są bezzasadne. Należy zwrócić tylko uwagę, że skarżący błędnie powołał zarzut naruszenia art. 73 § 2 k.p.c., który reguluje współuczestnictwo jednolite, a w sprawie chodziło o to, czy spełnione były przesłanki współuczestnictwa koniecznego, o którym mowa w art. 72 § 2 i art. 195 k.p.c.

Z tych względów, na podstawie art. 398¹⁴ k.p.c., Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji.

aj